

Vrouwelijke bewustwording ten overstaan van de mannelijke seksuele dominantie (eind 19de - begin 20ste eeuw)

door

D. KEYMOLEN

INLEIDING

De perceptie van de mannelijke seksuele dominantie is duidelijk een resultaat van de jongste emancipatiegolf. Op het einde van de 19de eeuw werden de seksuele machtsverhoudingen en relatiepatronen niet fundamenteel in vraag gesteld. De mannelijke dominantie was natuurlijk en vanzelfsprekend, ook voor de eerste generatie van seksuologen. Pas in de loop van de jaren 1970 trad er een duidelijke verandering op, die parallel verliep met het veralgemeende gebruik van betrouwbare contraceptiva en met de nieuwe opmars van de vrouwenbeweging. Vooral vanaf ca. 1976 werden we geconfronteerd met een aanzwellende stroom van protest-literatuur m.b.t. de fenomenen van verkrachting, vrouwenmishandeling, seksuele agressie en intimidatie op het werk, incestpraktijken en pornografie. Terwijl de eerste institutionele voorzieningen voor de opvang van slachtoffers van seksueel en fysiek geweld tot stand kwamen, gingen onderzoeksters vorsen naar de aard en de frequentie, de functie en de betekenis, de oorzaken en effecten van dergelijke misbruiken en misdrijven¹. Ze stelden de directe relatie tussen de seksuele discriminatie en de algemene achterstand van vrouwen in het economisch, sociaal, juridisch, politiek leven in het licht. Hetzelfde jaar waarin Foucault² de seksualiteit ontleedde als de inzet van een machtsstrijd,

1. A. SCHWARZER, *Het „kleine verschil“ en de grote gevolgen. Vrouwen over zichzelf. Begin van een bevrijding*. Amsterdam, 1977 (Oorspronkelijke Duitse editie: 1975).

S. HITE, *The Hite report. A Nationwide study of female sexuality*, New-York, 1976.

L. IRIGARAYE, *Ce sexe qui n'en est pas un*, Paris, 1977.

M. VICINUS, *Sexuality and power: a review of current work in the history of sexuality*, - *Feminist studies*, 1982, I, p. 133-156.

R. VANDEWEGE, R. BRUYNOOGHE en S. OPDEBEECK, *Ervaringen van vrouwen met fysiek en seksueel geweld. Prevalentie en gevolgen. Rapport ten behoeve van de Staatssecretaris voor leefmilieu en maatschappelijke emancipatie*, Diepenbeek, 1988.

2. M. FOUCAULT, *Histoire de la sexualité*. Vol. I: *La volonté de savoir*, Paris, 1976.

concludeerde Hite dat vrouwelijke seksuele ontplooiing een illusie zou blijven zolang androcentrische zienswijzen en oplossingen de brede maatschappelijke ordening bepaalden.

Het ophelderen van de historische ontwikkeling van de problematiek kan bijdragen tot een juistere evaluatie van de huidige situatie. In deze uiteenzetting ontleden we de houding van diverse vrouwen-groepen tegenover de seksuele problematiek op het einde van de 19de eeuw en in het begin van de 20ste eeuw. Waren vrouwen zich bewust van hun seksuele achterstelling? Welke aspecten van discriminatie onderkenden ze? Hoe definieerden ze de problematiek en in welke richting zochten ze oplossingen voor hun benarde situatie? We maken kennis met de standpunten van de burgerlijke feministen, de socialistische feministen en de leidsters van de christelijke vrouwenbeweging aan de hand van de door hen verspreide brochures en tijdschriften, van hun verenigingsstatuten en programmaverklaringen, van hun voordrachten en congresverslagen³.

Een eerste opvallende vaststelling geldt de voorzichtigheid en de vaagheid waarmee het onderwerp seksualiteit aangeraakt werd. De problematiek werd door de woordvoersters veelal terloops en in verhullende bewoordingen aan de orde gesteld. Sprekend over huwelijk, moederschap, zedelijkheid, arbeid ... uitten de vrouwen nochtans indirect hun intense bezorgdheid om en hun protest tegen de discriminatie op seksueel gebied.

Collectief verzet tegen het verbod van onderzoek naar het vaderschap

De algemene eis tot afschaffing van het verbod van onderzoek naar het vaderschap van natuurlijke kinderen was de meest opvallende uiting van de groeiende bewustwording m.b.t. de problematiek.

Geïnspireerd door de hervormingsvoorstellen van de liberale hoogleraar-jurist François Laurent en door de propaganda van de *Société de la Moralité Publique*⁴, had minister Jules Le Jeune in 1893 een wetsontwerp ingediend waardoor het verbod van onderzoek naar het vaderschap zou afgeschaft worden. De feministische verenigingen

3. Voor een algemene historische schets van de vrouwenbeweging in België, zie: D. DE WEERDT, *En de vrouwen? Vrouw, vrouwenbeweging en feminisme in België (1830-1960)*, Gent, 1980 en D. KEYMOLEN, *Vrouwen in beweging. Een historische schets van het emancipatieproces in de periode 1860-1914 in België*. — *DIGO. Didactiek in het geschiedenisonderwijs*, 1987, 4, p. 227-235.

4. *La Société de Moralité Publique* was een pressiegroep die in 1882 opgericht werd met het oog op het herstel van de openbare zedelijkheid. De vereniging ijverde vooral voor de afschaffing van het systeem van gereglementeerde prostitutie en voor de opbeuring van ontuchtige vrouwen. Zij was vóór 1914 in België de dragende kracht van de internationale abolitionistische beweging.

C. HUBERTY en L. KEUNINGS, *La prostitution à Bruxelles au 19ième siècle*. — *Les cahiers de la Fonderie*, 1987, 2, p. 16-21.

het vaderschap zou afgeschaft worden. De feministische verenigingen schaarden zich solidair en vanzelfsprekend achter dit hervormingsplan. De herziening van art. 340 van het Burgerlijk Wetboek was van meet af een belangrijk programmapunt van de *Ligue Belge du Droit des Femmes* (1892), de *Société Belge pour l'Amélioration du Sort de la Femme* (1897) en *Le Féminisme Chrétien de Belgique* (1902). Ook de *Hollandsch-Vlaamsche Vrouwenbond* (1893), de *Socialistische Vrouwenvereniging van Gent* (1900) en de Brussels *Ligue des Femmes Socialistes* namen deel aan de campagne voor wettelijke hervorming. Er werden, vooral door de eerstgenoemde organisaties, talrijke conferenties ingericht m.b.t. dit thema, en er werd ook een petitie georganiseerd. Onder de leiding van Marie Popelin (1846-1913), algemeen secretaris van de *Ligue*, trok er in 1904 zelfs een feministische delegatie naar het Parlement om de wetgever tot meer spoed aan te zetten⁵. In de loop van de parlementaire debatten kregen de luisterende feministen een stroom van informatie te verwerken. De „exorbitante privileges van het mannelijk geslacht” sloegen hen met verbijstering en in hun verslaggeving reageerden ze verontwaardigd op het seksistisch vertoog van menig parlementslid⁶.

5. *Notre première Assemblée générale. Rapport de M. Louis Frank, secrétaire général*, — *La Ligue*, 1893, 1, p. II.

L. FRANK, *La recherche de la paternité*, — *La Ligue*, 1893, 4, p. 113-121.

La recherche de la paternité. Conférence faite par Mlle Marie Parent, — *La Ligue*, 1902, 2, p. 47-64; het vervolg in *La Ligue*, 1903, 1, p. 5-14.

M. PARENT, *La recherche de la paternité*, — *La Ligue*, 1902, 3, p. 134-136.

M. POPELIN, *Le mouvement féministe en Belgique*, — *La Ligue*, 1902, 4, p. 118-119.

J. BRIGODE, *Le féminisme à la Chambre*, — *La Ligue*, 1904, 4, p. 119-121.

Le Féminisme Chrétien de Belgique, 1905 — 1908, passim.

Beginselverklaring van den Hollandsch-Vlaamschen Vrouwenbond, — *De Vrouw. Socialistische maandblad onder redactie van Emilie Claeys en Nellie*, 15 juli 1893, p. 1-2.

E. CLAEYS, *Het opsporen van het vaderschap*, — *De Vrouw*, 9 december 1894.

Onderzoek naar het vaderschap, — *De Stem der vrouw*, januari 1906, p. 2-9.

Opzoeking naar het vaderschap. Voordracht te Gent, — *De Stem der vrouw*, februari 1906, p. 3.

Onderzoek naar het vaderschap, — *De Stem der vrouw*, januari 1908, p. 7.

La recherche de la paternité, — *Cahiers féministes*, 1 mai 1902, p. 8.

Les féministes à la Chambre, — *Cahiers féministes*, 15 décembre 1904, p. 7.

6. Zo byb. stelde Marie Parent verontwaardigd vast: „Ces ministres, ces députés défendaient contre tout équité les privilèges de leurs sexe et de leur caste contre les victimes auxquelles ils refusent même le droit de se défendre”. M. PARENT, *La recherche de la paternité*. — *La Ligue*, 1906, 3, p. 83.

Voor een volledige geschiedenis van de wetsherziening verwijzen we naar: M. VAN LOMBEEK, *De wet op het opsporen van het vaderschap van het natuurlijk kind (6 april 1908)*, K.U.L., licentie-verhandeling van het Departement Geschiedenis, 1982.

Hier wijzen we kort op de hardnekkige pogingen die steeds weer ondernomen werden om extra garanties in te bouwen tegen mogelijke chantage van de man. De voorwaarden waaraan vrouw en kind moesten voldoen om een procedure tot erkenning van het vaderschap in te zetten, werden zo streng vastgelegd, dat meteen talrijke ontspanningsmogelijkheden voor de man mogelijk bleven. Ofschoon uit de parlementaire verslagen overduidelijk blijkt dat ook de mannen zich terdege bewust waren van de realiteit van „verleiding door huwelijksbeloften, machtsmisbruik of bedrieglijke handelingen”, verwierp de meerderheid het gebruik van de term „abus d'autorité”. Door de radicale uitsluiting van buitenechtelijke en incestueuze kinderen bleven gehuwde mannen bovendien geheel buiten schot.

Uiteindelijk bewerkstelligde de wet van 6 april 1908 slechts de principiële erkenning van het recht om het vaderschap op te sporen. Wegens de beperkte praktische draagwijdte van de hervorming, werd de wet in vrouwenkringen zeer sceptisch en kritisch onthaald: de ontgoocheling was groot⁷.

Het vrouwelijk verzet tegen de ethisch-seksuele achterstelling beperkte zich geenszins tot dit engagement m.b.t. de wetsherziening van 1908. De heersende gewoonte om aan het mannelijk geslacht meer toe te staan inzake seksueel gedrag — de zogenaamde dubbele moraal — lokte veel meer felle, emotionele reacties uit. Klassegebonden als zij waren, legden de verschillende organisaties daarbij andere accenten, zodat ze ook verschillende oplossingen en hervormingen voorstelden.

Het heftige protest van de socialistische feministen

De eerste feministische vereniging die in België in 1886 opgericht werd, de Gentse *Socialistische Propagandaclub voor Werkvrouwen*, veroordeelde onmiddellijk en zeer scherp in het eerste artikel van haar standregels de algemene minachting voor de ongehuwde moeder en haar kind⁸. Daarbij werden „de ongestoorde en onbeschaamde pocherijen en verleidingen der mannen” uitdrukkelijk aan de kaak gesteld. Als een logische consequentie van dit — toch wel verrassende — uitgangspunt van het reglement, beschikte art. 27 dat de jonge meisjes die een kind hadden, niet geweigerd werden als lid van de propagandaclub. Dit vroege en opmerkelijke protest is voornamelijk toe te schrijven aan de persoonlijkheid van de eerste leidster der vereniging. Emilie Claeys (1855-1943)⁹, die o.m. als spinster en dienstmeid aan de kost kwam, was zelf de ongehuwde moeder van twee meisjes — een situatie die haar ongetwijfeld bijzonder gevoelig had gemaakt voor de problematiek. Toen ze in 1891 een propagandawerkje schreef m.b.t. de algemeen-maatschappelijke achterstelling, streed ze hierin weer in ongemeen heftige bewoordingen vóór de rechten van de ongehuwde moeder, tegen de mannelijke overmacht en tegen de oppermacht van de echtgenoot¹⁰. „Als jong meisje

7. L. VAN DEN PLAS, *La nouvelle loi sur la recherche de la paternité et de la maternité de l'enfant naturel*. — *Le Féminisme Chrétien*, avril 1908, p. 2-3.

M. POPELIN, *La recherche de la paternité*. — *La Ligue*, 1908, 2, pp. 66-67.

J. BRIGODE, *Les lois féministes en 1908*. — *La Ligue*, 1909, 2, p. 51-54.

8. *Reglement van den Socialistischen propagandaclub voor werkvrouwen, gesticht den 25 Juli 1886*, Gent, 1886.

9. P. VAN PRAAG, *Emilie Claeys, 1855-1943*. — *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 1978, 2, p. 177-196.

10. E. CLAEYS, *Een woord aan de vrouwen. Uitgave van de Gentsche Socialistische vrouwenvereniging*, Gent, 1891.

staan wij ten allen kanten bloot aan verleiding en willekeur, ja, wij worden zelfs om zo te zeggen gekoord en gebonden aan de verleiding overgeleverd, want, waar is de wet die ons in dergelijk geval beschermt? Waar is de wet op het vaderschap, die de man even als de vrouw verantwoordelijk stelt voor een daad waarin hij het grootste aandeel heeft?" Ze spoorde de vrouwen aan om niet te dulden dat in hun bijzijn met minachting of zedekwetsend over hun geslacht gesproken werd; als ze dit met waardigheid deden, zouden de mannen het niet wagen op die toon voort te gaan. In het maandblad *De Vrouw* van de *Hollandsch-Vlaamsche Vrouwenbond* verspreidde ze nadien dezelfde ideeën.

Was E. Claeys radicaal in haar analyse van de situatie, dan stelde ze ook, met het oog op de verbetering van de vrouwelijke positie, de meest verre gaande hervorming voor. De leidster, die in 1893 als eerste vrouw verkozen werd tot lid van de Algemene Raad van de B.W.P., ging het volgende jaar publiek ijveren voor geboortenbeperking. En daarmee haalde ze zichzelf en de socialistische vrouwenbeweging onoverkomelijke moeilijkheden op de hals, want deze zaak bleef, zelfs voor haar partijgenoten, een zeer omstrede en te mijden kwestie¹¹. Haar pleidooi voor gezinsbeperking verscheen in maart 1894 in de vorm van een artikel in *De Vrouw*. Naderhand gaf ze de tekst ook uit als een losse brochure, onder de schuilnaam Lilian. Op de achterzijde van dit werkje *Een ernstig woord*, werd in een kort bericht verwezen naar de *Nieuw-Malthusiaanse Bond* in Den Haag en naar diens brochure *De middelen ter voorkoming van grote gezinnen*. Haar optie voor „moederschap naar verkiezing” werd ingegeven door haar bezorgdheid om de al te zware belasting van vrouwen. Ze vroeg zich af „of vrouwen uitsluitend in de wereld zijn om kinderen te baren die zij vóór hun tijd zien sterven, of zwakke vrouwen altijd door nog zwakkere kinderen moeten voortbrengen en of aldus het levende en

11. De Nieuw-Malthusiaanse beweging kwam in België relatief laat op gang. Vóór 1900 werden er alleen enkele brochures verspreid. Kort na 1900 werd de *Ligue Néo-malthusienne Belge* gesticht, in 1906 herdoopt tot *Ligue Belge de la Régénération Humaine*. De bond telde onder zijn aanhangers veel anarchisten en libertairen, maar ook een aantal socialisten. Het Belgisch socialistisch milieu in zijn geheel was echter niet gewonnen voor het neo-malthusianisme. Terzake heerste geen censgezindheid en leefde er zelfs een felle oppositie. Aan Vlaamse zijde ontstond het *Belgisch Verbond ter Regeling van het Kindertal* pas in 1912, nadat eerder een drietal afdelingen georganiseerd waren van de in Nederland in 1881 opgerichte *Nieuw-Malthusiaanse Bond*.

J. STENGERS, *Les pratiques anticonceptionnelles dans le mariage au XIXe et XXe siècle: problèmes humains et attitudes religieuses*, — *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, 1971, p. 1119-1174.

P. VAN PRAAG, *De opkomst van het Nieuw-Malthusianisme in Vlaanderen*, — *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 1977, p. 197-220.

Het relaas van de gebeurtenissen rond E. Claeys' propaganda voor geboortenbeperking steunt geheel op het eerder geciteerde biografisch artikel van P. Van Praag.

het komende geslacht moeten betalen voor het genot der mannen". Onthouding was, volgens haar, de beste en waardigste methode van geboortenbeperking; andere manieren sloot ze evenwel niet uit.

Op dit stoutmoedig initiatief volgde een huiszoeking bij E. Claeys en bij de krant *Vooruit*, waarvan ze de officiële drukker-uitgever was. De gewraakte brochures en tijdschriftexemplaren werden in beslag genomen. Na deze gebeurtenissen kende het blad groot ledenverlies in Vlaanderen. Toen ze in 1896 ook nog ging samenwonen met een gehuwde man en het paar op overspel betrappt werd, waren de reacties in de pers en in de publieke opinie zo hevig, dat de val van de leidster onvermijdelijk was. Ze werd vervangen als uitgeefster van de krant en als voorzitter van de vrouwenclub, die een kwijnend bestaan ging leiden.

Na 1900 stelde de nieuwe *Socialistische Vrouwenvereniging* te Gent zich zeer gedeisd op m.b.t. de problematiek van seksualiteit, huwelijk, moederschap. De netelige kwestie was in haar geheel zo gevaarlijk gebleken, dat ze best onbesproken bleef. Zo is het, in dit verband, betekenisvol dat de bijzondere bepaling t.a.v. het lidmaatschap van ongehuwde moeders in het nieuwe reglement achterwege bleef¹². Overeenkomstig een besluit van de *Landelijke Vrouwenorganisatie* van 24 maart 1901, werd de thematiek ook niet meer aangesneden in het nieuwe maandblad *De Stem der Vrouw*¹³. Het verzet tegen art. 340 van het Burgerlijk Wetboek daarentegen bleef wél aan de orde in de socialistische vrouwenbeweging. Deze stellingname was duidelijk minder riskant, vermits men hiermede aansloot bij een opiniebeweging die al in brede kringen verspreid was geraakt.

Ondertussen had ook Isabelle Gatti de Gamond (1839-1905), als redactiesecretaris van de *Cahiers Féministes* en als lid van de Brusselse *Ligue des Femmes Socialistes*, in diverse artikels een zeer relevante maatschappelijke analyse gemaakt van de fenomenen van verleiding en seksuele uitbuiting van meisjes en vrouwen¹⁴. Ze wees op de nefaste consequenties van de hongerlonen, die aan de werkneemsters uitbetaald werden. Prostitutie was één van de oplossingen, die in dat geval een uitweg schenen te bieden uit de materiële miserie. Maar veel talrijker waren de vrouwen die verwoed op zoek gingen naar een levenspartner om aan de ontberingen en het isolement te ontsnappen. Zij ook kwamen vaak bedrogen uit: „Neuf fois sur dix, le rêve d'amour jette l'ouvrière à l'infamie. Il ne faut même pas de séduc-

12. *Socialistische Vrouwenvereniging van Gent reglement*, Gent, 1900.

13. *De Stem der Vrouw*, april 1901.

14. I. GATTI DE GAMOND, I. *Education, féminisme*. II. *Question sociale, morale et philosophie*. Ed. par les soins d'H. Denis et d'E. Hins, Paris-Bruxelles, 1907.

teur: la promiscuité des ateliers suffit pour la corrompre. Supposée consciente à 14 ans, seule responsable des petits êtres qui entrent dans sa vie, elle, dont le travail est si ingrat, que peut-elle devenir? ¹⁵ Ze klaagde de medeplichtigheid van de wetgever scherp aan, want ze zag dat de immoraliteit van de wetten de misbruiken direct in de hand werkte: „Poursuivre une fille pauvre d'un désir qui ne doit pas avoir de lendemain ... prendre toute une vie pour une heure de plaisir, est devenu, grâce à l'immoralité de nos lois, un passe-temps élégant ...” ¹⁶. Elders verklaarde ze radicaal: „La loi de l'homme, faite pour l'homme au profit de l'homme, déclare responsable, en face de la séduction, l'enfant de 15 ans ...” ¹⁷. Door die combinatie van vrouwelijke materiële afhankelijkheid en wettelijke medeplichtigheid werden vele werkende vrouwen gemakkelijk het slachtoffer van mannelijk machtsmisbruik: „Tant qu'elle sera jeune et jolie, elle sera le gibier poursuivi par les passants, la proie promise aux passions du maître, des contremaîtres, de tous ceux qui pourront exercer sur elle la moindre autorité” ¹⁸. Ze concludeerde zwart op wit: „Ils sont les chasseurs, elles sont le gibier; c'est une chasse ouverte toute l'année, sans risque pour le chasseur” ¹⁹. Isabelle Gatti was zich tevens bewust van een ander knelpunt. Ze beseftte dat de vrije zelfontplooiing van de jonge meisjes ingrijpend beperkt werd door hun opvoeding: „La jeunesse masculine pousse la liberté jusqu'à la licence, tandis que la fillette, au sortir de l'enfance, est comprimée dans tous ses instincts et toutes ses manifestations ... Autant la jeunesse des frères est expansive, autant celle des soeurs est contrainte” ²⁰. Hoe indringend deze beschouwende analyses ook waren, ze gingen jammer genoeg niet gepaard met praktische hervormingsvoorstellen.

De burgerlijke-feministische eisen voor wettelijke en pedagogische hervormingen

De burgerlijk-feministische *Ligue Belge du Droit des Femmes* en *Le Féminisme Chrétien de Belgique* zochten de verderfelijke praktijken van de dubbele moraal vooral in tē perken door wettelijke en pedagogische hervormingen. De efficiënte bescherming van kinderen en jonge meisjes was van meet af een belangrijk programmapunt van de

15. ID., *Le travail des femmes*, - II. *Question sociale, morale et philosophie*, p. 48-49.
ID., *Salaires d'appoint*, - o.c., p. 147-148.

16. ID., *Condition de la femme belge au XIXe siècle*, - I. *Education, féminisme*, p. 223.

17. ID., *La jeune fille*, - vol. II, p. 477.

18. ID., *L'ouvrière*, vol. I, p. 359.

19. ID., *Condition de la femme belge au XIXe siècle*, - vol. I, p. 223.

20. ID., *La jeune fille*, - vol. II, p. 477.

*Ligue*²¹, maar men slaagde er niet in terzake concrete voorstellen te formuleren. De leidster van het christelijk feminisme, Louise Van den Plas (1877-1968), eiste anderzijds op het Katholiek Congres van Mechelen in 1909 dat de verleider wettelijk zou verplicht worden tot een genoegdoening, proportioneel aan de veroorzaakte schade²². Deze burgerlijk-feministische verenigingen sloten ook spontaan aan bij de eisen van de abolitionistische beweging. De afschaffing van de gereglementeerde prostitutie en de strengere bestraffing van de zogenaamde „handel in blanke vrouwen” pasten inderdaad goed in het kader van hun strijd voor wettelijke hervormingen²³. Vóór 1914 bleef hun inzet terzake nochtans beperkt. Vooral L. Van den Plas zou in de na-oorlogse jaren verder haar beste krachten inzetten om „de samenzwering van de stilte” m.b.t. de gereglementeerde prostitutie te doorbreken²⁴. Het was de leidsters wel duidelijk dat de wettelijke acties dienden gepaard te gaan met een diepgaande mentaliteitswijziging. L. Van den Plas hamerde erop dat de opvoeding van de jeugd in dit veranderingsproces een grote rol speelde. Ze eiste niet alleen dat de jongens dezelfde morele principes zouden ingeprent worden als de meisjes. Ze stelde vooral een nieuwe aanpak voor m.b.t. de opvoeding van deze laatsten. De algemene vrouwelijke onwetendheid in seksuele aangelegenheden moest doorbroken worden omdat hierdoor een al te gevaarlijke toestand gecreëerd werd: „Elles sont impuissantes parce qu'elles se croient isolées, parce qu'elles n'osent pas protester quand l'opinion masculine proclame audacieusement la nécessité de deux morales différentes pour l'homme et pour la femme ...”. In de plaats van schaamte en onwetendheid eiste ze eerlijke voorlichting. Kennis van de gevaren, zo betoogde ze, zou betekenen dat ze zich op hun hoede konden stellen voor misbruiken en ook dat ze de morele kracht konden ontwikkelen om meeslepende instincten te weerstaan²⁵. Kennis zou m.a.w. de weerbaarheid van de vrouwen bevorderen.

Ook in de *Ligue* werd sporadisch de aandacht gevestigd op de noodzaak van een ernstige morele en seksuele opvoeding van jongens

21. *Notre première assemblée générale. Rapport de M. Louis Frank, secrétaire général*, — *La Ligue*, 1893, I, p. II.

22. L. VAN DEN PLAS, *Le Féminisme Chrétien*, — *Congrès catholique de Malines, 23-26 septembre 1909. Section féminine. Rapports*, Bruxelles, 1909, p. 189.

23. L. VAN DEN PLAS, *ibid.*

A. LEBEAU, *Une seule morale pour les deux sexes*, — *Actes du Congrès féministe international de Bruxelles, 1912. Publiés par les soins de Mlle Marie Popelin*, Bruxelles, 1912, p. 47-52, met daarbij aansluitend het antwoord van Mevr. Houyoux-Richald.

24. Voor haar initiatieven na 1914 verwijzen we naar: D. KEYMOLEN, L. Van den Plas, — *Nouvelle biographie nationale*, vol. I, Bruxelles, 1988, p. 342-343.

25. L. VAN DEN PLAS, *Le Féminisme Chrétien*, — *Congrès catholique de Malines ...*, p. 191-192.

en meisjes. Maar in 1912 stelde mevrouw Houyoux-Richald, bestuurslid van de Liga, ook vast dat wettelijke en pedagogische hervormingen niet volstonden om de discriminaties uit de weg te ruimen: „Ce qu'il faut souhaiter, c'est pour les femmes, une meilleure préparation à la vie, une éducation plus pratiquement morale et surtout plus de travail honnête et rémunérateur, une organisation sérieuse des syndicats féminins”²⁶. Ze stipt daarmede zeer kort een derde weg aan langswaar ethisch-seksuele losverbetering kon bewerkstelligd worden, nl. door de verbetering van de vrouwelijke arbeidspositie.

De praktische initiatieven van de christelijke vrouwenbeweging

Het concreet timmeren aan deze weg zou, in de laatste jaren vóór de Eerste Wereldoorlog, vooral het werk zijn van de christelijke vrouwenbeweging. „De zedelijke en stoffelijke verheffing der vrouw uit den werkenden stand” was de voornaamste doelstelling van de diverse christelijke vrouwenorganisaties en dus zetten ze zich volledig in voor de oprichting van mutualiteiten, spaarkassen, huishoudscholen, coöperatieven, ontspanningsverenigingen, syndicaten, e.d. Mede onder de invloed van de talrijke geestelijke leiders, had men zich in deze kringen niet direct aangesloten bij het collectief verzet tegen art. 340 van het Burgerlijk Wetboek. Naarmate de leidsters zich echter onafhankelijker gingen opstellen tegenover de mannelijke begeleiders van de beweging, groeide de bewustwording en het verantwoordelijkheidsgevoel m.b.t. de specifieke vrouwelijke noden.

In deze evolutie speelde Victoire Cappe (1886-1927), de leidster van de Luikse christen-democratische vrouwenorganisaties, een belangrijke rol. Het feit dat zij, als jonge vrouw, aanvankelijk overwoog zich te engageren in het werk van opbeuring en reïntegratie van ontuchtige vrouwen, vormt op zich al een relevant detail. Haar leraar, de christen-democratische priester Jean Paise, wist haar ervan te overtuigen dat dezen in zeer veel gevallen gewoon het slachtoffer waren van de al te lage vrouwenlonen en dat er daarom in de eerste plaats moest gewerkt worden voor de verbetering van de vrouwelijke arbeidsvoorwaarden²⁷. Toen Cappe dan in 1907 startte met een beroepsvereniging voor naaldarbeidsters, wilde ze langs deze weg ijveren

26. A. LEBEAU, *Une seule morale pour les deux sexes, — Actes du Congrès féministe international de Bruxelles ...*, p. 51.

27. KADOC (Katholiek Documentatie- en Onderzoekscentrum te Leuven), *Christelijke Sociale Vrouwenwerken*, n° 25 van het voorlopige klasement; brief van Ida Cappe, de jongere zus van Victoire.

R. RESZOHAZY, *Histoire de l'action sociale féminine chrétienne de Belgique*, onuitgegeven studie van 1959, p. 57.

voor een diepgaande hervorming van de levensconditie der betrokkenen²⁸.

Nu leefde er omstreeks deze tijd in Europese kringen van sociale wetenschappers, maatschappelijke werkers, sociaal-katholieke denkers, enz. een brede interesse voor de benarde levensomstandigheden van de aangroeiende groep van alleenstaande beroepsactieve vrouwen²⁹. Talrijke studies en enquêtes m.b.t. de budgetten van voornoemden hadden al de aandacht gevestigd op de erbarmelijke huisvesting die, in combinatie met de extreem lage vrouwenlonen, aan de oorsprong lagen van de talrijke misbruiken. Bij het voorstellen van remedies, werd meestal prioriteit verleend aan de leniging van de meest urgente nood, zodat men vooral ijverde voor decente en beschermde huisvestingsmogelijkheden. Maar er werd ook gezocht naar een meer fundamentele sanering, en dan werd vrouwelijke syndicale actie voor loonsverhoging en voor verbetering van de arbeidsvoorwaarden geprogeerd.

In de lijn van deze suggesties, waren na 1900 door toedoen van liefdadige dames en religieuzen ook in België de eerste opvangcentra en tehuizen voor alleenstaande vrouwen ingericht³⁰. In 1902 was de Belgische afdeling van het *Internationaal Werk voor de Bescherming van het Jonge Meisje* opgericht. Het damescomité had te Brussel een plaatsingsdienst, een doortochtcentrum, een „Home Elisabeth” en een economisch restaurant ingericht. Door middel van affiches in alle treinwagons van derde klasse werden de migrerende jonge vrouwen op de hoogte gebracht van het bestaan en de functie van deze diensten. Verder hadden enkele religieuzen, die zich *Les Dames de la Persévérance* noemden, in 1904 een *Huis der arbeidsters en bedienden* ingericht te Brussel. Zij boden de alleenstaande werkende vrouwen huisvesting en eetgelegenheid aan matige prijzen, terwijl de werkzoekenden tevens beroep konden doen op een betrouwbare plaatsingsdienst en voorlopig aan de slag konden in een kleine werkplaats. In enkele andere steden waren gelijkaardige huizen geopend onder de naam *Maison de la Bonne Garde*.

28. D. KEYMOLEN, *Victoire Cappe*, — *Nouvelle biographie nationale*, vol. I, Bruxelles, 1988, p. 19-21.

29. Voor een uitvoerige bibliografie terzake raadplege men: J. CARDIJN, *L'ouvrière isolée*, — *Revue sociale catholique*, février 1913, p. 97-110.

30. Mme la comtesse J. D'OULTREMONT, *Oeuvre internationale de la protection de la jeune fille*, — *Congrès catholique de Malines, 23-26 septembre 1909. Section féminine. Rapports*, Bruxelles, 1909, p. 130-131.

Mlle T. LENTZ, *L'Oeuvre de la Providence pour ouvrières dirigée par les Dames de la Persévérance*, — *Congrès catholique de Malines ...*, p. 135-141.

M. DUMOULIN, *Les pensions et restaurants économiques pour ouvrières et employées*, — *La Femme belge. Education et action sociales. Rapports et documents*, Louvain, 1912, p. 140.

Voor V. Cappe echter was de caritatieve en preventieve doelstelling van deze ondernemingen volstrekt ontoereikend. Richtte de Luikse coöperatieve maatschappij *Les Groupes professionnels féminins* voor de onmiddellijke leniging van de noden ook een economisch restaurant in en plande men op termijn ook de oprichting van pensions of „homes” door de vrouwensyndicaten, dan was het algemeen uitgangspunt daarbij toch wel grondig verschillend. „Self-help”, zelfredzaamheid was de boodschap: de onderhouds- en werkingskosten van deze „eigen huizen” zouden gedekt worden door de financiële vergoedingen van de inwonsters zelf en door de solidaire bijdragen van de arbeidsterssyndicaten en -coöperatieven³¹. Deze vorm van hulp diende bovendien gepaard te gaan met de actieve bewerkstelling van meer fundamentele hervormingen. In dit kader moest in de allereerste plaats werk gemaakt worden van de financiële revalorisatie van vrouwenarbeid. V. Cappe stelde openbaar aan de kaak „que dans le nombre considérable de femmes qui travaillent, bien peu arrivent à trouver par leur travail ce qu’elles cherchent réellement, c’est à dire leur subsistance, une vie complète, honnête et digne”. Met een „eerlijk en waardig bestaan” alludeerde ze niet alleen op de wantoestanden inzake kinderarbeid, ondervoeding, verwaarlozing van het huishouden en het gezin, enz. „... c’est encore, il faut bien que j’en parle, l’histoire des pauvres filles dont le mariage n’a pas voulu, parce qu’elles étaient sans ressources, et qui traînent une existence irrégulière, menacées de toutes les misères et de tous les abandons. C’est aussi l’histoire de celles qui, lasses de lutter pour gagner une vie trop pénible, et quelquefois placées dans les milieux corrompus, ont sacrifié leur honneur ...”. Cappe zocht de oplossing in de vaststelling van een minimumloon voor vrouwen, dat ruim genoeg moest zijn om in haar levensonderhoud te voorzien, in de brede betekenis van het woord³².

Niet alleen Victoire Cappe, ook andere leidsters van de vrouwenbeweging legden duidelijk het verband tussen ethisch-seksuele uitbuiting en vrouwelijke sociaal-economische afhankelijkheid en achterstelling. Zo vroeg gravin John d’Oultremont op het Katholiek Congres te Mechelen in 1909 dat men bijzondere maatregelen zou treffen met het oog op de „veiligheid” van de werkende vrouwen. Als concrete voorstellen formuleerde ze o.m. decent logement voor dienstmeiden, gescheiden eetplaatsen in de fabrieken, vrouwelijk toezicht in de vrouwenateliers en aparte treinwagons voor de pendelende werksters en schoolleerlingen³³. Sprekend over de doelstellingen van de syndi-

31. M. DUMOULIN, *art. cit.*, p. 140-143.

32. V. CAPPE, *Le salaire féminin*, — *La Femme belge*, p. 55-73.

33. Mme la comtesse J. D’OULTREMONT, *art. cit.*, p. 132.

cale vrouwenorganisatie betoogde Marie De Ketel, bestuurslid van de Gentse vrouwenvereniging, op hetzelfde congres dat de vakbonden o.m. „de veiligheid en zedelijkheid in de werkhuizen en fabrieken” moesten waarborgen. Als ze, zelfs voor de nijverheden met gemengd personeel, afzonderlijke vrouwelijke vakafdelingen noodzakelijk achtte, motiveerde ze haar mening als volgt: „Waar het anders is, staan de vrouwen altijd onder de voogdij der mannen ... Klachten, de zedelijkheid betreffende, zullen in zulke verenigingen ook veelal verzwegen worden”³⁴. Nog directer klonk het in december 1911 in het eerste nummer van het nieuw vakblad voor vrouwelijke bedienden: „Alleenstaande vrouwen moeten werken voor „toute offre acceptable”. Ons syndicaat eischt een menschaardig, een mannenloon ... Alleenstaande vrouwen zijn onmachtig, men schopt er heen, men speelt er mee. Ons syndicaat eischt in alles eene deftige en zedelijke behandeling ... Alleenstaande vrouwen, zonder broodwinning in tijd van werkeloosheid, zijn aan veel gevaren blootgesteld en vallen dikwijls in de strikken die de mannen spannen. Ons syndicaat is een werk van zedelijke voorzorg ...”³⁵.

Het is, in het licht van het voorgaande, wel duidelijk dat men de bezorgdheid van de leidsters om de „zedelijke bescherming” van de arbeidsters”, niet louter kan interpreteren als de formele naleving van de conservatieve kerkelijke gedragsregels. Had de term „zedelijkheid” voor deze vrouwen ook niet een andere, veel ruimere begripsinhoud dan de algemeen gangbare?

Het recht op respect en autonomie

De groeiende perceptie van de talrijke discriminaties leidde in vrouwenkringen tenslotte tot de formulering van radicale eisen m.b.t. het recht van vrouwen op respect en autonomie. In 1909 constateerde Louise Van den Plas dat de vrouw niet alleen op sociaal, familiaal, economisch, politiek gebied ondergeschikt was, maar ook „au point de vue spécial de sa dignité et du respect dû à son sexe”. Het was voor haar derhalve zeer dringend „que la femme soit mieux protégée dans son honneur et sa liberté”³⁶. Ze geraakte er zelfs van overtuigd dat het probleem van de zeden de knoop vormde van de femi-

34. M. DE KETEL, *De noodzakelijkheid van vakverenigingen voor vrouwen*, — Nationaal Katholiek Congres van 1909 gehouden te Mechelen op 23-26 september. Derde Sectie voor vrouwen: maatschappelijke en economische werken. Verslagen der Vlaamsche afdeling. Uitgave van 't Secretariaat der Vrouwenorganisatie, Pastorijstraat 25 te Antwerpen, p. 42 en 44.

35. *De mannen van 't licht*, — Ons Syndicaat. Tolk van het Syndicaat voor vrouwelijke bedienden van handel en nijverheid, december 1911, p. 1-2.

36. L. VAN DEN PLAS, *Le Féminisme Chrétien*, — Congrès catholique de Malines ..., p. 188-189.

nistische kwestie: „Pour que la travailleuse, la citoyenne, l'épouse, la mère obtiennent leur part légitime de droits, de liberté et d'influence dans le domaine du travail, de la cité, de l'association conjugale et de la famille, il faut en tout premier lieu que la femme soit libérée de l'asservissement qui pèse sur elle au point de vue des mœurs”³⁷.

Of de minachting en achterstelling op ethisch-seksueel gebied nu aan de basis lag van de algemene inferioriteit, zoals L. Van den Plas dacht, dan wel één van de vele aspecten vormde van de discriminatie — dit was het standpunt van de andere woordvoersters — duidelijk is alleszins dat zich in deze jaren een nieuw bewustzijn profileerde dat men pas vele decennia later algemeen zou erkennen als het recht op zelfbepaling en integriteit op seksueel gebied. Als een vroege voorbode van de recente ontwikkeling laten we tenslotte Marie Parent aan het woord in *Le Journal des Mères* van oktober 1908: „Nous avons eu à maintes reprises l'occasion de déplorer le manque de respect dont la plupart des femmes ont à souffrir en Belgique ... Hélas, la jeune fille est peut-être moins respectée encore. Qu'elle soit ouvrière, servante, colporteuse, etc ... une jeune fille ne pourra passer dans la rue à côté d'un groupe d'ouvriers ou d'artisans sans être grossièrement interpellée. Et fréquemment même, le geste obscène se joint à parole ... Ce manque de respect se trahit dans toutes les classes de la société. Une femme jeune et jolie ne peut traverser les rues sans rencontrer des regards insolents et provocateurs. De quel droit manque-t-on à ce point à la considération qui est due à toute femme qui ne cherche pas à attirer l'attention”³⁸.

Besluit

Samenvattend kunnen we besluiten dat de wijd verbreide misbruiken op ethisch-seksueel gebied een steen des aanstoots en een zorg waren voor alle militante vrouwengroepen. De samenhang met de algemeen maatschappelijke achterstelling en vooral met de economische afhankelijkheid en de wettelijke discriminatie van de vrouwen, ontging de pioniersters niet. Het meest heftige, emotionele protest ging ongetwijfeld uit van de twee grote leidsters van de socialistische vrouwenbeweging, Emilie Claeys en Isabelle Gatti de Gamond. Hun onafhankelijke en non-conformistische stellingnamen vonden weinig gehoor. Het vroegtijdig pleidooi van de eerstgenoemde voor geboortebepierking stootte onvermijdelijk op de repressie van de gevestigde maatschappelijke krachten. Na het voortijdige en teleurstellende

37. ID., *La traite des blanches et la prostitution réglementée considérées du point de vue féministe*, — *Le Féminisme Chrétien*, 1924, 5, p. 72.

38. M. PARENT, *Le respect de la femme*, — *Le Journal des Mères*, 1 octobre 1908, p. 1.

einde van haar carrière, zou de socialistische vrouwenbeweging m.b.t. de ethisch-seksuele problematiek tijdelijk een grote voorzichtigheid aan de dag leggen. De burgerlijke-feministische verenigingen ijverden vooral voor de hervorming van die discriminerende wetten, die de seksuele uitbuiting nog bekrachtigden en versterkten. Ze stonden op de bres voor de opheffing van het verbod van onderzoek naar het vaderschap van natuurlijke kinderen, en oefenden later druk uit met het oog op de afschaffing van de gereguleerde prostitutie en van de vrouwenhandel. Ze wezen ook op de noodzaak van een nieuwe pedagogische aanpak. De initiatieven van de christelijke leidsters waren voornamelijk gericht op maatregelen en hervormingen, die effectieve en praktische verbeteringen bewerkstelligden in het leven van de doornsee-vrouwen. Door de oprichting van eigen tehuizen, hulpcentra en restaurants en door de invoering van disciplinaire maatregelen m.b.t. de arbeidsvoorwaarden, zochten ze de werksters doelmatig te beschermen. Met het oog op een fundamentele sanering zetten ze zich tegelijkertijd in voor loonsverhoging, voor degelijke sociale, professionele en morele opvoeding en voor solidaire syndicale actie.

We stellen vast dat de meeste woordvoersters zich zeer defensief opstelden t.a.v. deze ethisch-seksuele problematiek. Ze eisten geen gelijke ontplooiingskansen, maar trachtten zich in de eerste plaats door allerlei preventieve maatregelen te beschermen tegen de vele misbruiken. Toch vertaalde het groeiend bewustzijn van het vrouwelijk recht op zelfbepaling en integriteit zich ook in een nieuwe assertieve aanpak. De radicale aanspraak op vrijheid en respect voor vrouwen, geformuleerd door Louise Van de Plas en Marie Parent, de hervormingsvoorstellen m.b.t. meisjesopvoeding, syndicale actie, verbetering van de vrouwelijke arbeidspositie en moederschap naar keuze, getuigen van de nieuwe positieve ingesteldheid.